

DINIY TAFAKKUR VA UNING AXLOQIY HAYOTGA TA'SIRI

Ro'ziyev Abdulloxon Yorqinbek o'g'li

Farg'ona davlat universiteti

roziyevabdulloxon8@gmail.com

Anotatsiya: Ushbu maqolada diniy tafakkur tushunchasi, uning shakllanishi va inson axloqiy hayotiga ta'siri ilmiy tahlil qilinadi. Islom dini manbalari asosida axloqiy qadriyatlar va fazilatlarining inson hayotidagi o'rni yoritiladi. Axloqiy hayot tushunchasi va uning jamiyat barqarorligidagi roli keng muhokama qilinadi. Diniy tafakkur asosida axloqiy hayotni shakllantirish yo'llari tavsiflanadi.

Kalitso'zlar: diniy tafakkur, axloqiy hayot, islom axloqi, vijdon, e'tiqod, qadriyatlar, halollik, sabr, adolat, mehr-oqibat, diniy tarbiya, yoshlar, ijtimoiy barqarorlik, ma'naviyat, mas'uliyat.

Annotation: This article provides a scholarly analysis of the concept of religious thinking, its development, and its influence on moral life. Based on Islamic sources, it explores the role of ethical values and virtues in human life. The concept of moral life and its importance in ensuring social stability are discussed in detail. The article also describes the ways to shape a moral life based on religious thinking.

Keywords: religious thinking, moral life, Islamic ethics, conscience, faith, values, honesty, patience, justice, compassion, religious education, youth, social stability, spirituality, responsibility

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ понятия религиозного мышления, его формирования и влияния на нравственную жизнь человека. На основе исламских источников раскрывается значение нравственных ценностей и добродетелей в жизни человека. Подробно рассматривается понятие нравственной жизни и её роль в обеспечении социальной стабильности. Также описываются пути формирования нравственного образа жизни на основе религиозного мышления.

Ключевые слова: Религиозное мышление, нравственная жизнь, исламская этика, совесть, вера, ценности, честность, терпение, справедливость, сострадание, религиозное воспитание, молодежь, социальная стабильность, духовность, ответственность

Insoniyat taraqqiyotining turli bosqichlarida diniy tafakkur muhim o'rin egallagan bo'lib, u inson ruhiy dunyosining shakllanishi, axloqiy tamoyillari va hayotiy qarashlarining asosiy manbai sifatida namoyon bo'lgan. Diniy tafakkur deganda, insonning ilohiy haqiqatlar, hayot mazmuni, yaratuvchilik mohiyati va ma'naviy qadriyatlar haqidagi mulohazalari, ishonch va e'tiqodga asoslangan tafakkur shakli tushuniladi. Bu tafakkur shakli, ayniqsa, diniy ta'limotlarga asoslangan jamiyatlarda,

kishilarning ongini, dunyoqarashini, axloqiy qarorlarini belgilashda beqiyos rol o'ynaydi. Diniy tafakkur insonning hayotga, o'ziga va atrofidagi borliqqa nisbatan bo'lgan munosabatini shakllantiribgina qolmay, balki uni anglashga, his qilishga, baholashga ham yordam beradi. Shu sababli diniy tafakkur faqat ibodatlar, diniy marosimlar bilan cheklanmaydi, balki ijtimoiy, axloqiy va madaniy jarayonlarga ham chuqur ta'sir ko'rsatadi.

Diniy tafakkur mohiyat e'tibori bilan ko'proq ichki kechinmalar, qalb uyg'oqligi va ma'naviy izlanishlar bilan bog'liq bo'lib, bu jarayonda inson o'zining hayotiy yo'lini, maqsadlarini va qadriyatlarini belgilab oladi. Tafakkurning bu shakli, odatda, diniy manbalar – Qur'on, hadislar, diniy asarlar va ruhoniylar ta'limoti asosida shakllanadi. Shu bilan birga, diniy tafakkur shaxsiy tajriba, muhit, tarbiya va ijtimoiy ta'sirlar asosida ham rivojlanadi. Insonning o'ziga xos diniy qarashlari uning harakatlari, muomalasi va jamiyatdagi o'rnini aniqlab beradi. Misol uchun, halol va harom tushunchalari, sabr, shukr, adolat, mehr-oqibat kabi axloqiy qadriyatlar diniy tafakkur orqali shaxsga singdiriladi va uning hayotiy faoliyatida ustuvor tamoyilga aylanadi.

Zamonaviy jamiyatda turli mafkuralar, dunyoqarashlar va ilmiy yutuqlar fonida diniy tafakkur o'z ahamiyatini yo'qotmagan, aksincha, insonning ma'naviy barqarorligini saqlashda, axloqiy buzilishlarning oldini olishda va ruhiy muvozanatni ta'minlashda muhim omil sifatida xizmat qilmoqda. Bu holat dinning hayotdagi o'zni nafaqat ibodat doirasida, balki kundalik axloqiy tanlovlarda ham muhim ekani, diniy tafakkurning hayotiy zaruriyatga aylanganini ko'rsatadi. Ayniqsa, globallashuv davrida turli ijtimoiy muammolar, axloqiy tanazzul va ma'naviy bo'shliqlar kuchayib borayotgan bir paytda, diniy tafakkur orqali insonni ichki uyg'oqlikka, mas'uliyatga, halollik va vijdon asosida yashashga undash dolzarb bo'lib qolmoqda. Diniy tafakkur insoniyat tafakkurining eng qadimiy va chuqur ildizlarga ega shakli bo'lib, uning shakllanishi insoniyat tarixining dastlabki bosqichlaridanoq kuzatiladi. Inson o'z tafakkurining ilk davrlaridanoq tabiat hodisalari, hayot va o'lim sirlarini anglashga harakat qilgan. Bu jarayon esa tabiat kuchlarini ilohiylashtirish, unga sig'inish, hayotda mavjud bo'lgan sirli kuchlarni tushuntirish istagidan kelib chiqib, diniy tasavvurlarni yuzaga keltirgan. Dastlabki diniy qarashlar totemizm, animizm va politeizm shaklida namoyon bo'lib, bu qadimiy jamiyatlarda turli tabiat hodisalari va hayvonlarga sig'inishda o'z ifodasini topgan. Ushbu bosqichlar diniy tafakkurning ibtidoiy shakllari bo'lib, insonning hayotdagi noma'lum hodisalarni anglashga bo'lgan ehtiyoji asosida vujudga kelgan.

Vaqt o'tishi bilan inson tafakkuri rivojlanib bordi, jamiyatlar shakllandi va bu jarayon diniy tafakkurning chuqurlashishiga, murakkablashishiga sabab bo'ldi. Antik davrlarda diniy fikrlar falsafiy yondashuvlar bilan boyidi, qadimgi Misr, Hindiston, Xitoy va Yunonistonda diniy va falsafiy tafakkur o'zaro uyg'unlashgan holda rivoj topdi. Masalan, qadimgi Hind falsafasi va dini – vedalar, upanishadlar, buddizm orqali diniy tafakkur insonning ichki dunyosi, ruhiy poklanishi va najot g'oyalariga urg'u berdi. Qadimgi Yunon falsafasida esa diniy va dunyoviy tafakkur o'rtasidagi munosabatlar keng

muhokama qilinib, diniy qadriyatlar aql va mantiq bilan uyg'unlashtirilmishga urinishlar bo'lgan. Diniy tafakkur rivojining eng yuksak bosqichlaridan biri bu ilohiy dinlar – yahudiylilik, nasroniylilik va islom dinining paydo bo'lishi bilan bog'liq. Ayniqsa, islom dini kelib chiqqanidan so'ng diniy tafakkur faqat e'tiqod va marosimlar doirasidagina qolmay, balki ilm-fan, madaniyat, axloq, siyosat va huquq kabi turli sohalarga chuqur kirib bordi. Qur'on va hadislar orqali shakllangan islomiy tafakkur Markaziy Osiyo, Yaqin Sharq va boshqa hududlarda diniy bilimlar, fiqh, kalom, tasavvuf kabi sohalarda chuqur iz qoldirdi. X especially IX-X asrlarda yashab o'tgan mutafakkirlar – Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturidiy, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino kabi olimlar diniy tafakkur va ilmiy tafakkurni uyg'unlashtirib, islom olamida ilm-fan rivojiga katta hissa qo'shdilar.

O'zbekiston hududida ham diniy tafakkur tarixan chuqur ildiz otgan bo'lib, bu yer qadimdan islom madaniyati, ilmiy va axloqiy rivojlanish markazlaridan biri sifatida tanilgan. X especially Movarounnahr hududida joylashgan madrasalar, kutubxonalar va diniy muassasalar orqali diniy tafakkur keng yoyilgan. Tasavvuf ta'limotining yuksalishi ham diniy tafakkur rivojida muhim rol o'ynagan. X especially Ahmad Yassaviy, Bahauddin Naqshband kabi tasavvuf namoyandalari orqali diniy-axloqiy fikrlar xalq ongiga chuqur singdirilgan, ma'naviyat va axloqiy poklik g'oyalari keng targ'ib qilingan.

Zamonaviy davrda esa diniy tafakkur rivojida yangi bosqich kuzatilmoqda. Globallashuv, ilm-fan taraqqiyoti va axborot texnologiyalari asrida diniy tafakkur ham zamon bilan hamnafas tarzda yangicha yondashuvlarga ehtiyoj sezmoqda. Bir tomondan, diniy tafakkur orqali inson ma'naviyati, axloqiy qarashlari va jamiyatdagi munosabatlari shakllanmoqda, boshqa tomondan esa, turli diniy ekstremistik oqimlar va noto'g'ri talqinlar diniy tafakkurga tahdid solmoqda. Shu bois, hozirgi davrda chinakam diniy tafakkur – ya'ni Qur'on va sunnat asosidagi sog'lom diniy fikrni rivojlantirish, uni yosh avlod ongiga singdirish dolzarb masalaga aylangan. Shunday qilib, diniy tafakkur insoniyatning butun tarixiy taraqqiyoti davomida doimiy rivojlanib kelgan, har bir davrning ruhiga, jamiyatning ehtiyojiga mos shakl va mazmun kasb etgan. Uning tarixiy shakllanishi inson tafakkurining ilohiylikka intilishi, axloqiy yetuklikka bo'lgan intilishi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bugungi kunda ham u o'z dolzarbligini yo'qotmagan, balki yana-da ko'proq ahamiyat kasb etgan. Axloqiy hayot insonning ichki dunyosi, jamiyatdagi tutgan o'rni va atrof-muhit bilan bo'lgan munosabatlarida namoyon bo'ladigan qadriyatlar, me'yorlar va odob-axloq tizimiga asoslangan hayotiy faoliyatini anglatadi. Inson harakatlarining faqat moddiy manfaatlar asosida emas, balki axloqiy mezonlar asosida boshqarilishi uning jamiyatda ijobiy qabul qilinishini, o'zini qadrlashi va boshqalar bilan sog'lom munosabatda bo'lishini ta'minlaydi. Axloqiy hayotning asosida esa qadimdan shakllangan umuminsoniy qadriyatlar – halollik, adolat, sabr, vijdon, mas'uliyat, mehr-oqibat va kechirimlilik kabi tushunchalar turadi. Bu tushunchalar nafaqat diniy manbalar orqali, balki tarixiy tajriba, ijtimoiy muhit va madaniy meros orqali shakllanadi.

Axloqiy hayot tushunchasi insonning o'z-o'zini anglash, o'z qilmishlarini baholash va ularni axloqiy mezonlarga solishtirish jarayoni bilan chambarchas bog'liqdir. Shaxsiy axloqiy rivojlanish orqali inson o'z harakatlariga mas'uliyat bilan yondashishni o'rganadi, o'zining ichki dunyosi va tashqi muhit o'rtasidagi uyg'unlikka intiladi. Aynan shu uyg'unlik axloqiy hayotning poydevorini tashkil etadi. Inson o'zini axloqiy shaxs sifatida his qilishi, jamiyat oldidagi burchini tushunishi va unga amal qilishi axloqiy hayotning eng muhim belgilaridandir. Bu jarayonda tarbiya, oila, maktab va diniy ta'lim muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, yoshlikdan boshlab axloqiy fazilatlarni shakllantirish, ularni hayot mezoniga aylantirish kelajakdagi sog'lom jamiyatning asosi hisoblanadi.

Axloqiy hayot asoslarini o'rganishda din va falsafa muhim manbalar hisoblanadi. Falsafiy yondashuvda axloq insonning mavjudlikdagi o'zni, erkinligi, tanlovi va javobgarligi bilan bog'liq tarzda tushuntirilsa, diniy yondashuvda axloq ilohiy buyruqlar, vahiy asosidagi ko'rsatmalar bilan belgilanadi. Islom dini axloqiy hayotga alohida e'tibor qaratadi. Qur'oni Karimda va hadisi shariflarda axloqiy tamoyillar haqida ko'plab oyat va rivoyatlar mavjud bo'lib, ular orqali musulmon inson o'z hayotini tartibga solishi, jamiyatda adolat, halollik, poklik, sabr-toqat va mehr-oqibat kabi fazilatlarni targ'ib qilishi kerakligi ta'kidlangan. Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) ning "Men go'zal axloqni to'liq qilish uchun yuborildim" degan hadisi islom axloqining asosiy maqsadini ifodalaydi. Jamiyatdagi axloqiy hayot nafaqat shaxsiy fazilatlar, balki ijtimoiy munosabatlar orqali ham namoyon bo'ladi. Insonlarning bir-biriga bo'lgan hurmati, adolatli muomala qilishi, ijtimoiy adolatga intilishi jamiyat barqarorligining kafolatidir. Agar axloqiy qadriyatlar sustlashsa, jamiyatda ishonch yo'qoladi, adolatsizlik, zo'ravonlik va ma'naviy inqiroz yuzaga keladi. Shu boisdan axloqiy hayot – bu faqat shaxsiy kamolot emas, balki umummilliy va umuminsoniy taraqqiyotning zarur shartidir. Axloqiy mezonlar orqali boshqariladigan jamiyatda ijtimoiy tartib, mehnat madaniyati, inson huquqlariga hurmat, ekologik madaniyat kabi masalalar o'z o'rnini topadi.

Diniy tafakkur va axloqiy hayot o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik insoniyat tarixining barcha bosqichlarida dolzarb bo'lib kelgan mavzulardan biridir. Diniy tafakkur inson hayotiga ma'naviy mezonlar, axloqiy qoidalar va ruhiy tarbiya orqali yo'l ko'rsatgan bo'lsa, axloqiy hayot bu tafakkurning amaliy ifodasidir. Diniy e'tiqod insonni yuksak axloqiy fazilatlarni egallashga undaydi, unga hayotda qanday yo'l tutish, qanday munosabatda bo'lish, o'zini va boshqalarni qadrlashni o'rgatadi. Shu bois diniy tafakkur bilan axloqiy hayot o'rtasida doimiy ichki aloqa mavjud bo'lib, biri ikkinchisining manbai va asoschisi sifatida namoyon bo'ladi.

Islom dini misolida olib qaralganda, Qur'oni Karim va hadislar orqali berilgan ko'rsatmalar axloqiy me'yorlarning asosini tashkil etadi. Qur'onda insonlarga halollik, to'g'rilik, adolat, kechirimlilik, sabr-toqat, mehr-shafqat kabi axloqiy fazilatlar tavsiya etiladi. Muhammad (s.a.v.) ning shaxsiy hayoti esa bu qadriyatlarning amaliy namunasi bo'lib xizmat qiladi. Islomiy tafakkurda axloq diniy e'tiqodning ajralmas qismi sifatida qaraladi. Imonli inson axloqli bo'lishi, axloqli inson esa e'tiqodini hayoti bilan isbotlashi

kerakligi ta'kidlanadi. Bunda axloq nafaqat ibodat yoki marosimlar bilan cheklanmaydi, balki kundalik hayotdagi barcha ijtimoiy, oilaviy va shaxsiy munosabatlarda ham o'z aksini topadi.

Diniy tafakkur inson ongida axloqiy mezonlarni mustahkamlab, ularni ilohiy buyruqlar bilan bog'laydi. Bu esa axloqiy harakatlarga kuchli ichki motivatsiyani beradi. Ya'ni, inson faqat jamiyat talab qilgani uchun emas, balki o'z vijdoni, e'tiqodi asosida ezgulik sari intiladi. Bunday yondashuv axloqni vaqtinchalik yoki shartli hodisa emas, balki doimiy va hayotiy zaruratga aylantiradi. Shu sababli, diniy tafakkurga ega shaxs jamiyatdagi axloqiy muammolarga befarq bo'lmaydi, balki ularning yechimida faol ishtirok etadi, o'zining har bir harakatini ma'naviy mezonlar bilan o'lchaydi. Axloqiy hayot esa o'z navbatida diniy tafakkurni amalda namoyon qilish vositasidir. Diniy bilimlar, e'tiqodiy qarashlar faqat nazariy darajada qolsa, ular hayotda yetarli ta'sir ko'rsata olmaydi. Ularning hayotiy kuchi, aynan, axloqiy munosabatlarda, muomalada, jamiyatdagi ijtimoiy faoliyatda namoyon bo'ladi. Bu jihatdan qaraganda, axloqiy hayot diniy tafakkurning "oynasi", ya'ni uning tashqi ko'rinishidir. Insonning amaliy harakatlari, muomaladagi madaniyati, boshqalarga bo'lgan munosabati orqali uning diniy tafakkur darajasini baholash mumkin bo'ladi. Shuningdek, diniy tafakkur axloqiy hayotni shakllantirishda barqarorlik va tizimlilikni ta'minlaydi. Chunki diniy asoslar vaqt o'tishi bilan o'zgaruvchan dunyoviy qonunlardan farqli ravishda abadiylikka da'vo qiluvchi, doimiy amal qilinadigan tamoyillarni taklif etadi. Bu esa axloqiy mezonlarning mustahkam bo'lishiga, ularning shaxsiy va jamiyat hayotida bardavom saqlanishiga yordam beradi. Ayniqsa, yosh avlodni axloqiy tarbiyalashda diniy tafakkur asosidagi yondashuv ularning ongida axloqni faqat majburiyat emas, balki ichki ehtiyoj sifatida shakllantiradi.

Xulosa. Diniy tafakkur va axloqiy hayot inson ma'naviyatining ikki asosiy ustuni sifatida bir-birini to'ldiradi va mustahkamlab boradi. Diniy tafakkur inson ongida axloqiy qadriyatlar, vijdon va mas'uliyat hissini uyg'otadi, unga hayotda qanday yo'l tutish, qanday fazilatlarni rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. Ayniqsa, islom dini axloqni e'tiqodning ajralmas qismi sifatida ko'rib, halollik, adolat, sabr, mehr-oqibat kabi yuksak axloqiy fazilatlarni targ'ib etadi. Bunday diniy qarashlar asosida shakllangan axloqiy hayot esa insonni nafaqat jamiyatda, balki o'z vijdoni oldida ham halol va mas'uliyatli yashashga undaydi. Jamiyatda diniy tafakkur va axloqiy hayot uyg'unlashganda, ijtimoiy adolat, totuvlik, hamjihatlik va barqarorlik mustahkamlanadi. Shu bois, diniy tafakkurni chuqur o'rganish, uni hayotiy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish va yosh avlod tarbiyasida samarali qo'llash – bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Axloqiy hayot va diniy tafakkur uyg'unligi orqali jamiyat yuksak ma'naviyat sari intiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Imom Buxoriy. Al-Jome' as-Sahih (tanlangan hadislar), Toshkent: Movarounnahr, 2020.
2. Al-G'azzoliy. Ihyo Ulum ad-Din, Qohira nashriyoti, 2003.
3. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq, Toshkent: Fan, 1992.
4. Nursultonov M. Islomda axloqiy tarbiya asoslari, Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2018.
5. Islom Karimov. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch, Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
6. Boboxonov A. Islomda axloq va odoblar, Toshkent: Movarounnahr, 2005.
7. Ahmad Lutfiy. Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) hayoti, Istanbul, 2002.
8. Xamidov A. Din va axloqning uyg'unligi, Toshkent: Ma'naviyat, 2016.
9. Jalolov M. Falsafa asoslari, Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2010.